

Hegedűs Imre János

NYELVI HUMOR, JELLEM- ÉS HELYZETKOMIKUM GÁRDONYI GÉZA ÉS TAMÁSI ÁRON MŰVEIBEN ÉS A SZÉKELY NÉPNYELVBEN

VÁZLAT

- 1) Gárdonyi diákkori csínytevései
- 2) Tulipán alakja az Egri csillagokban
 - beszéde
 - különös, nyakatekert „magyarsága”
 - viszonya múltjához, jelenéhez
 - szenvedélye, a borivás
- 3) Sárközi, a cigány
- 4) Ábel sírása és kacagása a „Rengetegben”.
 - küzdelme a román csendőrrel
 - furfangos lázadása úri fölény ellen
- 5) Nő és férfi és a 6-ik parancsolat: Ördögváltozás Csíkban
- 6) Székely harisnya és úri pantalló: Sóvidéki társasjáték
- 7) A párbeszéd sziporkázó humora: Rendes feltámadás
- 8) Nemzedékek feleselése: Virágos veszedelem
- 9) A szülőföld édes, mókás szava: Szülőföldem

Összefoglalás: a humor, az élc, a móka görcsoldó szerepe. Pajzs a despotizmus ellen. A móka természetrajza.

AZ ELŐADÁS GONDOLATKÖREI, IDÉZETEK, SZEMELVÉNYEK

- Élc, irónia, önirónia álneveiben: Ista Pista, Répa Matyi, Paprika János, Figurás Feri, Mummery Róbert, garabonciás diák, Katufrek Fekete Géza Pétör, Göre Gábor
- A tanítóképzős diák Gárdonyi 1879-ben Drukk címmel élclapot szerkeszt, később a Frici és a Füllentő élcrovatában ír.
- Humor és lázadás: diákjai Sárváron elénekelik iskolai ünnepségen a gúnydalt:

„Jaj, de huncut a német,

hogy a fene enné meg,
a tüdejét, a máját,
minden oldalbordáját!
Ha azt mondja: das ist gut,
akkor csal meg a huncut!”

Egri csillagok

Groteszk vonások, bocsánatos gyarlóságok a regény két figurájának jellemrajzában:

Tulipán

Beszéde:

- „No, Tulipán – szólt a fejét csóválva Gergely –, hát mindig iszunk?
- Kell inni – felelte Tulipán komolyan. – Huszonöt évig török lenni, nem inni, ezt helyre kell inni.”

Különös magyarsága:

- „Mindenki bolond, aki nem magyar!”

Gúnyrajz a törökökről: sündisznót, lófejet esznek.

Tulipán szerepe az Egri csillagok alapeszméjének a kifejtésében: enumeráció, azaz seregszemle

Sárközi (Nem a volt francia államelnök!)

A kedves, a rokonszenves cigány

Hízelgése, beszéde – humorforrás:

„Hogyne ismerném, nagyságos uram, csókolom kezsit-lábát. Eccere megismertem. Csak azs nem jut eszembe, hogy híjják? ... Meg! Meg! Hogyne ismertem volna meg, csókolom azt a kedves lábát, mindjárt megismertem, csak ast nem tudtam, hogy kicsoda.”

Alakja, külső megjelenése:

„Gergely lefutott a lépcsőn, és az istálló felé sietett. A konyhából kisugárzó vörös lámpafénynél egy sárgadolmányos, sisakos ember pillantott meg. Az ember egy felfordított dézsán ült, és görögdinnyét tartott a térdén. Azt kanalazta... Az ember mezítláb volt.”

Aztán a csata hevében:

„A cigány a keréken ült, s egy nagy cseréptáliból főtt húst evett. Rettenetesen fel volt fegyverkezve. A lábán piros karmazsin janicsárcsizma. Az övében fényes jatagánok. A fején lyukas rézsisak, amely szintén töröké lehetett.”

Egyedül ő nem sebesült meg az ostrom alatt.

TAMÁSI ÁRON

- Táj, vidék, ember: Székelyföld
- Tamási küldetése, sorsvállalása népével

Ábel a rengetegben

Szakállas Ábel, a székelység archetípusa

A kegyetlen sors ellenszere, a nevetés:

- „Itt elgondoltam az életemet, s ezt a nagy fordulatot is benne, s hát egyszer csak a könnyeim potyogni kezdtek...
- Hát te ott mit csinálsz? – jött bé édesapám.
- Én ide leülék, nehogy ellopja valaki az átalvetőt – feleltem.
- Tán nem sírsz?!
- Én nem, mert kacagok.”

A külső világ, a nemrég véget ért világháború fölötti ítélet. Helyzetkomikum.

„Ekkor Bolha ... odament a fekete vastökhöz, és megbúzolta, majd könnyedén nekifordította a farát, az egyik lábát felemelte, és három rátában lefecskendezte. ...

- No, Bolha – mondtam – te is jól letisztelted a háború termésit!”

A furfangos ésszel a román hatalom ellen:

„Fuszulán jól megnézett engem.

- Hány éves vagy?
- Tizrnhat.
- S már ilyen bátram beszélsz?
- Nem látok ellenséget.
- De én román vagyok! – mondta leső szemekkel Fuszulán.
- Tőlem lehet, mert én nem fogadom el.

- Mit nem fogadsz el?
- Magát ellenségnek."

A székely észjárás természetrajza: „A csendőr azt hitte, hogy a kutya őt ugatja, ami igaz is volt.”

(Allúzió: Svejk felkiáltása a lövészárookban: „Ide ne lőjenek, itt emberek vannak.”)

A gyerek bosszúja a felnőttek gonoszsága miatt:

„Hamar magamhoz vettem egy üres skatulyát ..., s azzal ... kimentem gyorsan a pajtába. Ott felszedtem nagy sietve hat darab kecske-ibrikát (kecskeszart), s azt egy lapos kövön megtörtem. A törmeléket belé tettem a gyufás skatulyába, és arra annyi tejet fejttem, hogy jól össze tudjam keverni. Amikor már olyan volt, mint a balzsamír, a skatulyát megint a zsebembe tettem, aztán visszamentem szépen a szobába...”

Kész volt a szeplők elleni gyógyszer a gögös pénztárosnak.

A szegénység, a kiszolgáltatottság apoteózisa:

„Bolhával elmentem az édesanyám sírjához, s ott a sírhanthál megfogadtam, hogy a szegények és az elnyomottak zászlaját fogom örökké hordozni, bármerre vezéreljen is az utam.”

NOVELLÁI

Emberi színjáték – túlvilági beavatkozással

Ördögváltozás Csíkban

Csík-szentmihályon megbicskálták az ördögöt.

Egy ilyen jeles vidék mégsem maradhat ördög nélkül. A Gondviselő megparancsolja Durumónak, hogy álljon szolgálatba, intézze a székelyek dolgát:

- „ Szolgálatra béosztalak, s Csíkországban leszel halálig – mondta neki az Úr.
- Nagyon jól van – mondta az ördög, s nyomban belészökött az ürbe, mint egy fekete macska...”

A madarasi emberrel találkozik, együtt mennek el gyónni.

Vétség a 6. parancsolat ellen:

„Az ördög hegyezte a füleit, s hallotta jól, amint a pap korholja a székelyt, s a lelkére köti, hogy a feleségén kívül a többi asszonyembertől férjen el.”

A kísértés:

„Az ördög addig fondorkodott, míg gyónótársát helyben kísértésre szánta, s valamit tett láthatlanul, de égni kezdett az asszony is, mint az eleven szén, furt a székyelt kerülte, valami úgy gyötörte. Egyszer aztán odasúgta:

- Jöjjönse utánam!”

A bűn bűnt fiadzik:

- „Vagy az örmény csúfolta meg – futott erre az esze, s amint házát elérte, lopva az ablak alá csúszott...
- Ó, Krisztus, hát hagyod ezt! – meresztette két hunyori szemét, de hiába minden, mert csak azt látta mégis, amit a hitestársa s az örmény elég szégyentelenül folytattak bent.”

A gonosz bűnhődése:

„Durumó törött lábát tapogatta kínos vigyorgással:

- Jaj, be sajog, s be hideg a jég...!
- Hideg biza, mert azt az Isten úgy adta vót – bölcsködött a székyel, közben megindult, s hidegen és tempósan tanácsot mondott:
- Légy csak nyugton, meggyógyulsz, amíg elolvad a jég alólad.

Az ördögnek még annyi ereje volt, hogy a partra mászott. S éjjel odafagyott, mint a csutak, s a kedves Nemere szele csak hintette szeme közé a szép fehér havat.

Azóta is ott kuporog az Olt hídja mellett.”

Sóvidéki társasjáték

Úr és paraszt feleselése:

- „Jó napot kívánok, bácsi! – köszönt, és nekibillent a feje is.
- Mára megvolt – mondta a székyel.
- Ültessen fel, bácsi! Meg lesz fizetve – szólott az úr kissé tehetősen.

A sófalvi azonban nem állítá meg a szekeret, hanem elnézett a lovak felett, majd megsuhintotta az ostorát, s akkor így felet:

- Hát üljön fel az úr!
- Hát álljon meg akkor! – mondta a nadrágos.
- Én meg, ha mondják – tempózott az öreg, s leállította a lovait.”

Az ördög kísért a Sóvidéken is:

„Ahogy a következő faluba értek, s egy szép, tömött menyecske szembejött velük, hunyorított az úr, s így szólt:

- Jó volna közrevenni!
- Melyik felit választaná? – kérdezte a székely.
- Én a balt.
- Akkor éppen jó, mert én a jobbik felit szeretem.
- Nem sokat érne vele.
- Én tudom, hogy sokat, mert annak titka van – hunyorított a székely.

Lukács úr is tanulékonyabb lett.

- Mi a titka? – hajlott közelebb.
- Annak az éppen – beszélte a sófalvi –, hogy a fehérszékely az Istennek az egyetlen teremtménye, amelyiknek a jobbik fele nem jobbról van.”

Rendes feltámadás

Feleselés, ugratás. Demeter, az intéző és Péter párbeszéde:

- „A tudatlannak kell a könyv, s nem az olyan nagy tudós embernek, mint maga.
- Hát te engem tudósnak tartasz?
- Mindenki tudós magához léve.
- Mit jelent az, hogy magához léve?
- Az azt jelenti, hogy a szamár bögni tud, s a ló futni tud.
- S hát én mit tudok?
- Bögetni a szamarat, s futtatni a lovat.
- S hát te mit tudsz?
- Én azt tudom, hogy minden szamárnak van legalább négy lába.
- S hát apád?
- Apám tudja, hogy mi most nem hárman vagyunk ehelyt, hanem négyen.
- S ki a negyedik? – kérdi.
- Az Isten – feleli Péter.”

Virágos veszedelem

Mókás, furfangos párbeszéd a két nemzedék között:

- „A táncba nem mész? – kérdezte az apja.
- Hát van? ...
- Nincsen.
- Hát akkor maga mért mondja, hogy van? – kérdezte Ágoston.
- Azért, mert valaki száz lejt adott nekem, hogy mondjam. ...
- Adjon száz lejt! – mondta.
- Előbb legyen.
- Hát ott van az a bizonyos száz. ...
- Melyik?
- Amelyiket a híresztelésért fizettek, hogy tánc van.”

Szülőföldem

Ellágyuló líraiság és fölcsattanó humor:

„Ilyenformán most már mind együtt vagyunk ..., mint nehezen áttelelt madarak, úgy bújunk a régi fészekben össze. Megtelik kimondott és ki nem mondott szavainkkal a szoba. ... Ahányan vagyunk, óriási hangszernek a húrozatát adjuk. De még inkább lehet, hogy a nemzet forrásai között kicsi, tiszta forrás vagyunk, melynek vizébe székely tündérek már rengeteg ideje járnak fürödni.”

„Miénk a fény, amit lelkünkbe fogadunk; s a föld, amelyen élünk, és meghalunk.”

És a fölcsattanó humor:

„...egy buzgó falusi öregasszony valami vén kakast akart eladni s , no, végre odament egy nagysága, s emelgetni kezdte a kakast. Hamar dicsérgetni kellett hát a kakast, ami meg is történt, mert a falusi asszony így szólt:

- Kövér ez, ne féljen, mert tyúk nélkül élte világát.”

VITA, BESZÉLGETÉS

Elméletek a humorról:

Hegel: a humorhoz „hozzátartozik az embernek az a végtelen bizakodása, hogy fölötte áll saját ellentmondásainak, s korántsem elkeseredett és boldogtalan miatta; annak a szubjektivitásnak boldogsága és jó érzése, amely a maga önbiztonságában el tudja viselni céljainak és megvalósításainak felbomlását.”

Arany János: „A komikus író nevet a világ bohóságain, mulatja magát és másokat velök. A satirikus író csúffá teszi azokat, hogy térjenek eszökre. A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.”

Schopenhauer: „... a humor merőben szubjektív: tréfa mögé rejtett komolyság.”

Karinthy Frigyes: „Álhumor: nevetségessé tenni a dolgokat. Igazi – megtalálni a nevetségestet.”

A humor természetrajza

- 1) A fenséges és az alantas keveréke
- 2) Vidámság és szomorúság egyvelege
- 3) Ború és derű
- 4) Parittyás Dávidok fegyvere
- 5) Megbocsátó irónia
- 6) Tanulságos, okító humor
- 7) A székely móka sziporkázó tűzijátéka
- 8) Ítélet és feloldozás a humorban
- 9) A komikum, mint életfelfogás
- 10) Látszat és valóság ellentmondásai a humorban
- 11) A jellem, a viselkedés, a magatartás mint a humor célpontjai
- 12) Tragikus mélységek a humorban
- 13) A kívülálló fölénye

Műfajhatárok:

humor – komikum – satíra – bohózat

ESETLEGES KÉRDÉSEK

- Elnéző, megbocsátó vagy elítélő Gárdonyi és Tamási humora?
- Mi a forrása, milyen a gyökérszete Tamási humorának?
- Kik a Tamási-tanítványok a jelenkori erdélyi irodalomban?
- Mi a történelmi háttére a székelység mókázó kedvének?
- Ügyefogyott, együgyű, vagy életrevaló, agyafúrt a góbé?
- Van-e irodalmi értéke a székelyekről szóló köznyelvi vicceknek?
- Korszerű már, vagy idejét múlt a humoros irodalom?
- Él, vagy meghalt az irodalmi anekdota?